

UGRAI JÁNOS

## A PEREGRINÁCIÓ FORGANDÓ: A KÉSEI PEREGRINÁCIÓ ARÁNYAI ÉS ÁRNYAI – A SÁROSPATAKI PÉLDA

*Unpredictable Peregrinations. Rates and Figures of Late Peregrination at the Reformed College of Sárospatak. Between 1781 and 1857 two third of the professors and approximately half of the junior lecturers at the Reformed College of Sárospatak left for foreign universities and colleges. Instead of the Netherlands, by the 19<sup>th</sup> century the most preferred destinations of these 1–3-year-long study trips were more accessible German universities. It was the sign of a new era that the most renowned professors of the Reformed College were those who stayed away from these peregrinations and traditional ways, and many of whom became members of the Hungarian Academy of Sciences. Interestingly, major curricular reforms and endeavours in the reform period may also be linked to such figures, including János Erdélyi, Sándor Kövy, István Nyíry and Antal Pálkövi. Comparing the life of the two professors with the longest and most successful peregrinations, we may come to completely contrasting results: while the great success of Pál Beregszászi Nagy's peregrinations led to a rapid failure, Gábor Óri Fülep's career took off after his long stay abroad.*

### *Bevezetés*

A peregrináció kultúrtörténeti jelentősége közismert és vitathatatlan.<sup>1</sup> Ugyanakkor a hazai művelődési viszonyok, a külföldi hatásokat befogadó közeg szellemi állapotának szempontjából az is hangsúlyos kérdés, hogy mekkora volt az egyetemjárásban résztvevők számaránya, illetve mekkora volt a valóban sikeres tanulmányutak hányada. Általában, különösen az utóbbi probléma boncolgatását a témakörrel foglalkozó szakirodalom kerüli. Nem véletlen ez, hisz már az is igen ingoványos talajra téved, aki magának a sikerességnek a kritériumait meg szeretné állapítani. Ráadásul alig-alig lehet találni releváns forrást és módszertani megoldást arra, hogy milyen szerepet játszott egy-egy egyéni életút alakulásában a módszeres külföldi tapasztalatszerzés. Persze a pozitív példákat, a kiemelkedő személyiségek külhoni töltekezését viszonylag könnyű leírni, s a hatások itthoni munkásságukban való megjelenését is ki lehet mutatni. Emellett a később hírnevet szerzett peregrinusokat is ki lehet emelni egy-egy felsorolásból, s mintegy automatikusan – metodikailag különösebben nem alátámasztott módon –

<sup>1</sup> *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, szerk. BÉKÉSI Imre et al., Budapest–Szeged, 1993.; KÁRMÁN Gábor, *Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*, Korall, 26(2006), 74–76.; RÁCZ István, *A magyarországi protestáns peregrináció szükségszerűsége és lehetősége = Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok*, szerk. RÁCZ István, Debrecen, 1992, 133–142.; KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1996, 126–129.

szoros összefüggést vonhatunk a külföldre kijutás és a karrier későbbi felívelése között.<sup>2</sup> De a menet közben elkallódó tehetségéretekről, a balul elsült tanulmányutakról, ezek nagyságrendjéről nemigen rendelkezünk valós képpel, jóllehet a peregrinusok szinte állandó és igen súlyos anyagi nehézségeiről, a továbbutazásokat gyakran megakadályozó vagy szélsőségesen hektikussá, ötletszerűvé tevő utazási és megélhetési zavarokról, akadályokról számtalan utalást ismerünk. Ezek birtokában pedig aligha feltételezhetjük, hogy minden kiutazás elérte a célját.

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy Sárospatakon a 18. század utolsó és a 19. század első két harmadában tanító tanárok adatait gyűjtve és böngészve megállapítsuk: az ország egyik vezető iskolájának számító pataki kollégiumban a tanárok milyen módon vették ki részüket az egyetemjárásból. Ezt követően a megtérülés, hasznosulás kérdésköréhez illeszkedően két esetet mutatunk be részletesebben. Mindkét peregrináció hosszan, hat-hat évig tartott, s első ránézésre mindkettő nagy sikerrel járt az illető számára. Ám a későbbi pályafutásokra pillantva éles különbségekre lelhetünk. Miközben egyikőjük nemcsak a professzori elitbe, hanem a korabeli református papi felsővezetők körébe is bejutott, másikójuk néhány évi próbálkozás után kikerült a református egyház – és az ország – szellemi vérkeringéséből. Ráadásul ez a kudarc érdekes módon közvetlenül összefüggött a németországi peregrinációs sikerekkel. Az alábbi két rész-essetannulmánnyal persze semmiképpen nem szeretnénk sugallni azt, hogy fele-felearányban hasznosultak a kint szerzett tapasztalatok. Inkább csak arra teszünk próbát, hogy egy példa–ellenpélda pár bemutatásával felhívjuk a figyelmet arra az egyelőre megoldatlan problémára, amit az egyetemjárás tényleges hasznosulása és sikeressége rátája felvet.

### *A vizsgált csoport*

A vizsgált időszakban, a türelmi pátenstől a protestáns pátenzig terjedő közel nyolc évtizedben (1781–1859) 62 tanár tevékenykedett a sárospataki kollégiumban. A névsor Kazinczy Ferenc kedvelt professzorától, Szentgyörgyi Istvántól a dicstelen véget érő, sikkasztás miatt börtönbe jutó jogtanárig, Antalfi Jánosig tart. Előbbi 1767-ben került a katedrára, s ott 1797-ig viselte professzori hivatalát, míg utóbbit 1857-ben fogadta be az iskola, s 1877-ben zárta ki onnan. Így a tanárrá váló peregrinusok kapcsán a 18. század közepétől kb. az 1840-es évekig tartó időszakra vonatkozóan mutatunk be bizonyos jelenségeket, összefüggéseket, hisz Szentgyörgyi az 1740–50-es években járta iskoláit, Antalfi pedig a reformkor utolsó évtizedében.

A 62 fő közül nem mindenki tekinthető professzornak, hiszen 1796-tól főállású, felnőtt gimnáziumi tanárok is a tantestület részeivé váltak. Igaz, *humaniorum professor* néven emlegették őket, ezzel együtt feladatuk markánsan eltért az akadémián tanító

<sup>2</sup> Híres, s híres professzorrá váló peregrinus például a debreceni Budai Ézsaiás. BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, 1955.

társaikétól. Ezenkívül időről időre előfordultak a kollégium tantestületében olyan bizonytalan státusú tanférfiak, akiket szintén el kell különítenünk a professzoroktól. A német és a francia nyelv, a tánc, a mechanika vagy a pedagógia tanítására például újra és újra tettek erőfeszítéseket a kollégium előjárói, s ily módon visszatérő megoldás volt, hogy professzori kinevezéssel, illetve osztálytanítói kötelezettséggel nem járó tanítói állást alakítottak ki egy-egy jelölt részére. (Természetesen az épp rendelkezésre álló jelöltek felkészültségének függvényében arra is akadt példa, hogy ezeknek a preferált, de a tantervben sokáig nem szilárdan rögzített helyű tantárgyaknak a tanítását valamelyik valódi professzor kapja feladatul.) E tanárok közös jellemzője, hogy meglehetősen kevés ideig maradtak a pataki iskola kötelékében. Ugyancsak ehhez a halmazhoz soroljuk a korszak legvégén a kollégium újonnan létesített tanítóképzései tagozatán munkába álló tanárokat.

Mindezek alapján a vizsgált időszakban 36 professzor és 26 tanár elkülönítése tűnik indokoltnak. Ez az adat a későbbiekben kis mértékben változhat, ugyanis egyik-másik vitatható esetben újabb források felbukkanása esetleg indokolttá teheti egy-egy tanár átsorolását egyik csoportból a másikba. Így például inkább a tanárok között tartjuk számon Vályi Nagy Ferencet, mivel őt *humaniorum professorként* alkalmazta a kollégium. Jóllehet az 1810-es évek legvégén professzorrá választották a komolyabb tudományos teljesítményt is magáénak tudó Vályi Nagyot, de épp a megválasztása utáni hónapokban meghalt. Egy-két esetben más okból hasonlóan kérdéses némileg a besorolás, de ez összességében azért az arányokon nem módosít jelentősen.

Adatainkat jelenleg két nagyobb, hasonló helyzetben lévő, ugyancsak a Tiszáninneni Református Egyházkerület területén tevékeny személyek csoportjának adataival tudjuk könnyedén összevetni. Egyfelől 1807–1808-ban közel kétszáz lelkési önéletrajzot gyűjtöttek be az esperesek, így nagyjából az épp akkor aktív papok felének a peregrinációs múltjáról rendelkezünk tudással.<sup>3</sup> Ők az 1740–1790-es években végezték tanulmányukat. Másfelől pedig az abaúji egyházmegyében 1824–1894 között elhunyt lelkészek életrajzát gyűjtötték össze, s többnyire egységes szempontok alapján kivonatolták bő 120 évvel ezelőtt. Ebben a kötetben 104 lelkész alapadatai szerepelnek, akik nagyjából az 1750–1850 közötti száz esztendő valamelyik fázisában járták ki iskoláikat.<sup>4</sup>

### *Külföldi tanulmányutak*

Mielőtt az igazi külföldi tanulmányokra térünk, vessünk egy pillantást arra, hogy a kollégium későbbi tanárai milyen arányban vettek részt a szepességi nyelvtanulásban.

<sup>3</sup> UGRAI János, „*Kis világnak világos kis tüköre: Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból*”, Debrecen, 2004.

<sup>4</sup> *Az Abaúji Helvét v. t. követő e megyében szolgált s elhalt lelképásztorok életrajza az 1824-dik évtől (1824–1894)* (A továbbiakban: Abaúji életrajzok, 1824–1894.) Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára (A továbbiakban: TREKL) R.A.V. 3/8.

A szepesi evangélikus német líceumok felkeresése, s az ottani jellemzően egyévi tanulás ismert formája volt a korabeli tanulmányoknak. Olyannyira, hogy lényegében diákcsere-alapon működött, hisz évente öt-tíz szepesi diák rendszeresen tanult a hazai magyar református kollégiumokban. Miközben a magyarországi reformátusok elsősorban a német nyelv elsajátításáért vették igénybe ezt a lehetőséget, a szepesi evangélikusok többnyire a jogi tanulmányaikat alapozták meg ily módon.<sup>5</sup>

A Sárospatakon később professzorrá váltaknak mintegy negyedéről, kilenc főről (23,6%) tudjuk, hogy a német nyelv elsajátítása céljából legalább egy esztendő a Szepességben töltött. A legtöbb esetben (hétszer) Lőcsét tüntették fel a tanulmányok helyének, de előfordult Késmárk és Losonc is az úticélok között. (E kilenc főhöz még hozzáadhatjuk a két evangélikus, felvidéki iskolai tapasztalatokkal rendelkező professzort, Magda Pált és Pálkövi Antalt.) Közel 24%-os arányuk majdnem két és félszer nagyobb, mint amit az abaúji papok (10,4%), s majdnem kétszer nagyobb, mint az 1807-ben önéletrajzi nyilatkozatot készítő lelkészek körében (12,8%) számoltunk.

A gimnáziumi tanárok közül egyedül Kérészi Istvánról tudjuk biztosan, hogy járt a Szepességben. Bár az adat kissé csalóka, hisz Nitsch Károly Dániel, Mihályik Dániel, Hoznek János eleve erről a vidékről származva került a sárospataki kollégium tantestületébe – ők nemcsak evangélikusok voltak, de kifejezetten a német nyelv tanítására szegődtek a Bodrog partjára. Mégis kijelenthető: az alsóbb beosztású tanárok jellemzően nem jártak német anyanyelvű közegben.

A 36 professzor közül 25-en (69,4%) vettek részt peregrinációban – azaz a jelöltek mintegy egyharmada juthatott külföldi tapasztalatok nélkül katedrához. Az, hogy tíz professzorból hét rendelkezett külföldi tapasztalattal, markáns különbséget jelent a lelkészek pályaszocializációjához képest: az abaúji papok körében csak 13,3%-os, az 1807-ben aktív papok körében pedig 40,4%-os volt a peregrinációban résztvevők aránya. (A két különböző papi „vizsgálati minta” közötti kiugróan jelentős különbség oka további vizsgálatokat igényel, de feltehetően két tényező magyarázza: részint Abaúj a kevésbé vonzó, a jobb lelkészeket nem túl nagy eredménnyel megszólító, szegényebb egyházmegyék közé tartozott, részint a 19. század első felében tanuló, s külföldre aligalig kijutó lelkészek jelentősen rontják az átlagot.)

E ponton először is azt nézzük meg, hogy a pataki professzorok közül kik nem jutottak el sehová. A külföldi tanulmányokból kimaradók közül komolyabb csoportot kizárólag az 1840-es években katedrára lépők alkottak: az 1841–1851 között professzori megbízatáshoz jutó hét tanár közül csak ketten (Szeremley Gábor és Somosi István) szereztek peregrinációs tapasztalatot. Erdélyi János, a Finkei-testvérek (József és Pál), Pálkövi Antal és Soltész Ferenc kimaradtak. A professzori pályájukat 1830-as

<sup>5</sup> HORVAY Róbert, *Német szóra menő debreceni diákok*, Debreceni Szemle, 11(1937), 144–148, 247–251.; KÓSA László, *Gyermekcsere és nyelvtanulás* = Nemesek, polgárok, parasztok: Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok, szerk. KÓSA László, Budapest, 2003, 45–53.; UGRAI János, *Német szóra menő pataki diákok*, Valóság, 45(2002), 7., 73–85.; KOVÁCS Teofil, *A német nyelv oktatása a Debreceni Református Kollégiumban (1769–1860)*, Debrecen, 2008, 74–77., 140–150.

évtizedben kezdő négy fő közül csak Soltész János nem volt peregrináción. A korábbi évtizedekben pedig csak szórványosan fordult elő, hogy katedrához jutott volna olyan, aki nem tanult külföldön.

Ám a kimaradók névsora meglepően impozáns. Ha ugyanis a kollégium legsikeresebb és leghíresebbé váló professzorait kellene megneveznünk, akkor joggal vehetnénk az elsők között számba azokat, akik az éppen alakuló Magyar Tudományos Akadémia tagságába már a kezdetekkor bekerültek. Ilyen volt Kövy Sándor, majd Nyíry István, illetve kicsivel később, a reformkor végén a magyar irodalmi közélet egyik fontos szervezője, Erdélyi János. Őket nemcsak az köti össze, hogy hosszú időt töltöttek a pataki kollégiumban mint tanárok, és igazán emblematikus alakjaivá is váltak koruk Bodrogparti iskolázásának, hanem az is, hogy egyikőjük sem vett részt peregrináción. Kövy Pesten és Pozsonyban végezte jogi tanulmányait, Nyíry pedig mindössze Kassáig jutott, ahol mérnöki tudományokat hallgatott. Erdélyi János pedig nagykaposi és sárospataki rendes tanulmányait a pesti egyetemen koronázta meg. Hasonló iskolai pályát járt be a szintén meglehetősen nagyhírű és tekintélyű Pálkövi Antal, aki jogi tudományát az eperjesi líceumban tökéletesítette. Egyelőre arról sem tudunk, hogy a Kazinczy által is nagyra becsült Szentgyörgyi István filozófiaprofesszor kijutott volna külföldre. Ezt a sort gazdagítja Majoros András is, igaz, ő pályája első húsz évében *humaniorum professor* volt, s csak 1838-ban lett a logika akadémiai tanárává.

Mindez azt jelenti, miszerint nemhogy számottevő peregrinációs tapasztalatok nélkül el lehetett nyerni a pataki kollégium katedráját, de kifejezetten a legsikeresebbek közé is lehetett emelkedni e hiátus dacára.

A meghatározó többség persze mégis úgy léphetett katedrára, hogy előzőleg számottevő külföldi egyetemi, akadémiai tapasztalatokat szerzett. A legnépszerűbb peregrinációs úti cél Göttinga volt, ide 12-en jutottak el. Utrecht és Bécs 5-5, Bázél, Zürich, Berlin 3-3, Jéna pedig két személynél szerepel. Egy-egy későbbi pataki professzor fordult meg Franeker, Groningen, Harderwijk, Leiden (Hollandia); Erlangen, Odera-Frankfurt, Heidelberg (Németország); Bern és Genf (Svájc); valamint Oxford (Anglia) egyetemén. Általában a több helyen is járt professzorok nevével tűnnek fel tovább nem részletezett módon országnevek: egy-egy személynél olvasható Anglia, Belgium, Franciaország, Svájc és Németország neve. Egyelőre úgy sejtjük, hogy ezek a hevenyészett utalások inkább tanulmányi körutazást jelentettek, s azért nincs melléjük konkrét város vagy egyetem neve feltüntetve, mert ott nem iratkoztak be egyik univerzitásra sem. Az 1781–1857 közötti időben az úti célok tekintetében markáns trendek, korszakok nem bontakozódnak ki. Az 1840-es évek már említett, s véletlennek nehezen tekinthető apályán túl a bécsi protestáns teológiai fakultás indulása (1821) hozott változást, valamint az 1810-es évektől a német – főként a göttingai – orientáció érzékelhető. Mindezek mellett leginkább a hollandiai peregrináció elsikkadása körvonalazódik egyértelműen: az utolsó Hollandiát is megjárt pataki professzor, Szathmári Paksi Dániel 1810-ben foglalta el a hivatalát.

A peregrinációk időtartamát 20 esetben tudtuk eddig megállapítani. Alább látni fogjuk, a peregrinációban talán legsikeresebb és legsikertelenebb (Őri Fülep Gábor és Beregszászi Nagy Pál) jelölt egyaránt hat évig volt távol, csakúgy, mint Rozgonyi József. A legtöbben, nyolcan, három évig voltak távol. Kétéves külföldi tanulmányútban négy, egyévesben pedig öt főnek volt része. Az is kijelenthető, hogy a rövidebb utak inkább az 1820-as évekre datálhatóak (ötből négy esetben).

A kisebb beosztású tanárok szintén szép számban vettek részt peregrináción. Összesen 13 fő külföldi tanulásáról szereztünk eddig tudomást. Ez már akkor is komoly arány (54,1%), ha nem feltételezzük, hogy esetleg még egyik-másik oktató életrajzi adatai tovább bővülnek. Ez az 54%-os hányad több mint háromszorosan felülmúlja az abaúji papok részvételi arányait, számottevően magasabb, mint az 1807-ben szolgáló papoké, s alig-alig marad el a professzorok eredményétől.

Amiben viszont elmaradtak a tanárok, az a peregrináció hossza, illetve az úti célok változatossága. Csak Árvai Józsefről tudjuk, hogy eljutott például Németország mellett Belgiumba is. Árvai viszont nem egyszerű középiskolai tanár volt, hanem eleve a 19. századi pataki kollégium egyik legfőbb innovációjának, a tanítóképezdének az alapításában számoltak vele. Ily módon nem véletlen az ő hosszabb (kétéves), s több helyszínt, Bécset, német és belgiumi tanintézeteket – nem feltétlenül csak egyetemeket – érintő tanulmányútja. (Egyébként hasonló szándékkal küldték az iskola előljárói Antalfi Jánost Svájcba. Antalfival is a képezde felállításánál számoltak, de végül úgy alakult, hogy órá jogtanárként volt nagyobb szükség.)<sup>6</sup> Árvait kivéve a csoportból kizárólag német nyelvű városokban tanultak a tanárok. Az egyetlen professzor által megismert Jénát ebből a körből hatan, Göttingát öten, Lipsčét és Bécset pedig egy-egy fő kereste fel.

A peregrináció ebben a körben látványosan rövidebb ideig tartott: hét esetben csak egy évig, három esetben két évig tanult külföldön az illető. Korponai József pedig csak fél évet töltött Göttingában. Három évi hosszú tanulmányokat a két evangélikus vallású némettanár folytatott: Nitsch Károly Dániel és Mihályik Dániel Jénában, illetve Göttingában végzett lényegében teljes értékű peregrinációt. Miközben a későbbi professzorok átlagosan 2,75 évet töltöttek külföldön, a tanárok pedig 1,5 esztendőt. Ez utóbbi jóval alacsonyabb, mint amit a lelkészek körében meg tudunk állapítani: az 1807-ben szolgáló papok közül a külföldre kijutók átlagosan 1,93 évig tanultak akadémiákon, egyetemeken, s az Abaújban elhelyezkedő peregrinusoknál is 1,8 év ez az érték.

### *Mintaszerű peregrináció – mintaszerű életút*

A korabeli sárospataki kollégium és tiszánineni egyházkerület viszonyait ismerve kijelenthetjük: Őri Fülep Gábor életpálya töretlen és kiemelkedően sikeres volt. 1739-ben született. Ároni házból származott, Pál nevű apja Sajószentpéteren szolgált, s papi tiszt-

<sup>6</sup> TREKL. B.LXXV. 35.146.; B.LXXVII. 36.968–969.

sége mellett a borsodi egyházmegye esperese is volt. Őri Fülep Pál megbecsültségére jellemző, hogy egész felnőtt életét egy helyen töltötte, 47 éven át szolgált az előkelő péteri gyülekezetet. Őri Fülep Gábor előbb szülőhelyén, majd Miskolcon és Sárospatakon tanult, de a német nyelv kedvéért megfordult Lőcsén és Dobsinán is.

Igazán gazdag és eredményes peregrináción vett részt. 1760 januárjában kapott a kiutazásra engedélyt. Előbb Franekerben jelent meg, ahol „[...] *ama nagy nevezetű Venennát és Conrádit, amazt az ekklesiái históriában és a homileticában, Valkenaert a görög nyelvben és régiségekben, Fabert a zsidó, s kivált arabs nyelvben, aki meghalván, Alangert, a successorát ugyanazokban, Cennegietert a Jus naturaeában, Brugmanst a physicában, Garcint a frantzia nyelvben 3 esztendőig és egynehány hólnapokig maga nagy hasznával és tanítóinak nyilván kijelentett contentumokkal hallgatta.*”<sup>7</sup> Exegetikából disszertációt is készített, amit Venema professzor ajánlására az akadémia költségére kinyomtatott – a kötet megjelenéséről amszterdami és lipcsei lapok is beszámoltak. Őri Fülep komoly sikereket ért el olyan szintű belga nyelvtudásával, amellyel prédikálni is tudott rajta. Elismertségét mutatja, hogy „[...] *még professorsággal is biztatták magok a professorok. És, ha kedves szüléit, akik académiái minden költségeit magok adták, nem kívánta volna megszomorítani, bizonyosan ott is maradott volna.*”

Franekerből azonban inkább továbbállt, s 1763 nyarán Utrechtbe költözött, ahol rögtön megbízást kapott a kiadás alatt álló újabb Magyar Biblia korrektori munkálataira. Itt az „*akkori Professor Voget, Elsner, Burmann és Bonnet professor uraktól igen szívesen fogadtatván [...], az elsőt a dogmaticában, a 2-dikat a propheticában, a 3-dikat az ekklesiái históriában, a 4-diket az exegeticában (amennyire a Biblia körül való foglatosságú engedték) hallgatta.*”<sup>8</sup> Ezek mellett a híres Wesseling Pétert<sup>9</sup> az ursalis históriában és statisticában, Raviust<sup>10</sup> pedig a napkeleti nyelvekben, s régiségekben gondosan járta. És mindezeknek jó indulattyokat annyira megnyerte, hogy gyakran hallván ök a Collegiumban adott feleleteit s disputatiójit, magok önként kérték, s kínálták ötet a theologica facultásbeli doctori diplomával. Mellyre, hogy annál könnyebben rávehessék, a facultást illető körülbelöl 80 holland aranyból álló honoráriumot is elengedték. Melly jó indulattyokat s ösztönzéseket tekintvén, magát reá is adta, hogy egy inauguralis theologica disputatiót készitvén *De nexu vaticiniorum Veteris Testamenti Massiam ex bona temporatia una serie sistentium, azt a facultas approbatiójával, de a maga költségén 1765-dikben ki is nyomtatatta, s praeses nélkül publice defendálta is.*”

<sup>7</sup> A felsorolásból egyelőre a következő franekeri professzorokat sikerült azonosítani: Hermannus Venema (1697–1787), Petrus Conradi (1707–1781), Lodewijk Caspar Valckenaer (1715–1785), Antonius Brugman (1732–1789), Jaques Garcin (1720–1796).

<sup>8</sup> Albertus Voget (1695–1771), Gijsbertus Mathias Elsner (1698–1775), Franciscus Burman (1708–1793), Gisbertus Bonnet (1723–1805). *Professoren van de Universteit Utrecht sinds 1636. Catalogus Professorum Academiae Rheno-Traiectinae.* <http://profs.library.uu.nl/index.php/info/about>. (2017. 01. 12.)

<sup>9</sup> Petrus Wesseling (1692–1764).

<sup>10</sup> Sebald Rau (1725–1818).

A sikeres vizsgák utáni doktorrá avatták. *„És ezután valamikor az auditoriumokban publicus actusba megjelent, a professorok székébe és feltett kalappal szállani szabadsága volt. Itten is, valamint Franekerában a Belga nyelvnek tudásával olly sokat nyert, hogy vele még a nagyobb rendű emberek is társalkodni nem általlottak, s egynehányan az akkortájban akadémiákba hozattatott gyengébb idejű fijaikat a logicába, metaphysicába és a görög nyelvben taníttatni kívánták és valamint Frisiában, úgy ebben a trajectomi provinciában is sok szép jövedelmű parochiákkal megkínálták, s a professorság eránt való jó reménységgel is megbiztatták. De amelly hivatalokat a fellyebb említett okokon el nem fogadhatott.”*

Utrechtből 1765 nyarán távozott, s 36 órányi utazást követően Angliában kötött ki. Londonban külön engedélyt szerezve egy hónapon át mindennap felkereste a Brit Múzeumot, s régi kéziratokat, ritkább köteteket tanulmányozott. *„Ezen idő alatt volt az a szerentséje is, hogy a canterburi érseknél és angliai primásnál, Secker Tamás úrnál<sup>11</sup> nehányszor megjelenhetett: és a királynénak egy leánya születvén, annak keresztiségi vendégségében (melly ottan ilyenkor egy egész hónapig tart) részt vehetett.”* Felkereste Oxfordot is, ahol azonban csak rövid időt töltött. Visszautazása már gyorsabb volt: Londonban, Utrechtben időzött még néhány hetet, majd Németországon keresztül novemberben érkezett Bécsbe. Az itt eltöltött időt a császári könyvtár rövid tanulmányozására fordította, megismerkedve a gyűjtemény igazgatójával, Kollár Ádámmal is. *„Végre hosszas utazásából 1766-dikban Februariusnak a végin szerentsésen hazaérkezett és elhagyott szüléjit s kedves testvérjeit óhajtott egészségben találta.”*

Hazaérkezését követően előbb apja mellett káplánként, majd aszalói prédikátorként szolgált. A sárospataki kollégium teológiai professzorának 1772-ben hívták meg. Negyedszázados tanári tevékenysége során számos tankönyvet írt és nyolc évig *rector-professorként* az intézményt is vezette. Majd 60 évesen távozott a kollégiumból, mivel 1797-ben ő kapta a szavazatok túlnyomó többségét (368-ból 340-et), s így a Tiszáninneni Református Egyházkerület szuperintendense lett. Püspökként egyébként az éppen megüresedő sajaszentpéteri parókiába költözött, s haláláig, 1823-ig szolgált apja egykori gyülekezetében.<sup>12</sup> Szuperintendensként vezéralakjává vált annak az időszaknak, amely a sárospataki kollégium történetének egyik legfőbb virágkorát, a tiszáninneni egyházkerület intézményesülésének pedig döntő jelentőségű szakaszát jelentette. A rendkívül művelt és elismert professzor meglehetősen sokat publikált, kortárs pataki professzortársai közül e tekintetben messze kiemelkedett. Épp ezért a teológiatudomány számára fontos feladat lesz a jövőben munkásságának alapos feltérképezése.

<sup>11</sup> Thomas Secker (1693–1768).

<sup>12</sup> MOKOS Gyula, *Adalékok a tiszáninneni ref. püspökök életéhez*, Sárospataki Lapok (1892), 497–500., 524–527. hasáb; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1899–1914, III, 864–866. hasáb.



*Az erlangeni zsákutca: Beregszászi Nagy Pál tévelygései*

Ha a pataki professzorok peregrinációs tapasztalatait, sikereit vizsgáljuk, Őri Fülep mellett Beregszászi Nagy Pálét kell kiemelnünk Ő is hat évig volt távol, s ő is számottevő szakmai és társadalmi kapcsolatokra, publikációs eredményekre és akadémiai elismerésekre tehetett szert. Hazatérését követően azonban nemhogy az egyházkerület vezéregyéniségévé nem vált, hanem néhány év múlva egyenesen a mellőzöttség, elfelejtettség lett az osztályrésze.

A Bereg vármegyei Nagymuzsalyból származó Beregszászi Nagy Pál beregszászi és sárospataki tanulmányokat folytatott.<sup>13</sup> Pataki kitűnő előmenetelét jelzi, hogy megbízást kapott Dókus László legidősebb fiának magántanítói tisztségére, majd közmegelégedésre látta el a mezőkeresztesi iskola tanítói tisztségét.<sup>14</sup> Kortársai jelentős hányadával ellentétben Beregszászi Nagy Pál meg is felelt az eredeti elvárásoknak: tanítói keresetét valóban külföldi tanulmányút finanszírozására fordította. Útlevelét 1788-ban állították ki, de utazását csak 1790 szeptemberében kezdhetette meg.<sup>15</sup> Nyugat-Európában hosszan maradt, 1796-ban már a harmadik engedélyt állították ki a számára.<sup>16</sup> Csaknem végig a németországi Erlangenben időzött. Ez a kisváros közel sem tartozott a legtekintélyesebb szellemi centrumok közé, egyetemét is csak az 1740-es években alapították, s nagysága legfeljebb a sárospataki kollégium méreteivel vetekedhetett. Ennek ellenére a 18. század végén már szokványos úti célnak számított a református peregrinusok számára, s az egyik legnépszerűbb németországi akadémiának a sárospataki deákok körében. Beregszászi személyét és működését mindvégig a legnagyobb elismerés övezte. Előbb a filozófia doktorává avatták 1794-ben, majd egyre kiterjedtebb tudományos tevékenységét ismerték el egyöntetűen.<sup>17</sup> Előadásokat tarthatott az egyetemen, kiadták első összehasonlító nyelvészeti munkáit, amelyek a magyar és a keleti (perzsa, török) nyelvek sajátosságait vetették össze.<sup>18</sup> Nemcsak művei kiadásában segítették, hanem elmondása szerint részben a helyi professzorok ösztönözték nyelvészeti kutatásainak megkezdésére és közéleti feladatokkal (például emlékbeszédek megtartásával), sőt a helyi professzorok, polgárok és polgárosszonyok magyarra tanításával is megbízták.<sup>19</sup> Erlangenben kívül is visszhangra talált a munkássága: a jénai tudós társaság is tagjává fogadta.<sup>20</sup>

<sup>13</sup> HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, 1998, 305.

<sup>14</sup> BALAJTHY József, *Beregszászi Nagy Pál élete rajza*, Felső Magyar-országi Minerva, 10(1836/4), 3–15; Az 1787. évi lelkészi tanúsítvány: TREKL. A. XXII. 7976.

<sup>15</sup> ZSOLDOS Benő, *Beregszászi Nagy Pál élete és működése a külföldön*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 20(1896), 132–142.

<sup>16</sup> TREKL. A. XXVII. 9826.

<sup>17</sup> TREKL. A. XX. 7378.

<sup>18</sup> A szóban forgó művek: *Paralellom inter linguam persicam et magyricam dictum*, Erlangen, 1794. *Comparatio linguae turcicae cum hungarica*, Erlangen, 1794.

<sup>19</sup> BALAJTHY, *i. m.*, 3.; IMRE Sándor, *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*, Budapest, 1880, 3–7.

<sup>20</sup> BALAJTHY, *i. m.*, 3–4.

Sárospatakon is felfigyeltek egykori tanítványuk sikereire. Ezt támasztja alá Szentgyörgyi István levele, amelyben 1796-ban naponként romló egészségi állapotára hivatkozva bejelentette lemondását Vay József főgondnoknak. Szentgyörgyi mintegy a maga helyére ajánlva szól az erlangeni tudósról: „*De vagyon egy Berekszászi Pál nevű érdemes ifjú, aki hajdan minálunk tanult, azután, amint jut eszembe, keresztesi mester volt. Onnan Erlangába mennén, ott a magyar névnek kedvességet s becsületet szerzett, a philosophiában pedig doctori gradust is nyert. Úgy hallottam tiszteletes Öry uramtól, hogy esmerik a debreceni új professor urak és sajnállanák, ha nem lenne reá semmi gond és tekintet. Ezt ökegyelmének tiszteletes Benedek Mihály Uram írta.*”<sup>21</sup> A Szentgyörgyi lemondásával megüresedő filozófiai katedrara végül valóban Beregszászit hívták meg, aki 1796 augusztusában kelt levelében örömmel fogadta el az ajánlatot. Sőt, levelében jelzi, hogy valószínűleg Erlangenben is elérhető lenne számára a professzori megbízatás, de ténykedésével ő leginkább „*édes hazáját, nemzetét*” szeretné a lehetőség szerint gyarapítani.<sup>22</sup>

Ám csak két év múlva foglalta el székét. A meghívás és a tanítás megkezdése közötti hosszú időt ugyanis többek rosszallása ellenére Németországban töltötte.<sup>23</sup> A kortársak szemében mindenképpen fontosnak tűnő tudományos tevékenységet fejtett ki külföldön. A tudós ugyanis „*[...] igaz patriotismusból, nemzetem és nyelvem eránt való buzgóságból; egyszermind némely német tudósoknak, úgymint Muor, Schlözer*”<sup>24</sup> és Spittler<sup>25</sup> – akkor göttingai professor, most pedig Stuttgartban a württembergi fejedelemségben status minister – uraknak Erlangába hozzám küldött becses levelek által való unszólásokból” nyelvészeti kérdéseket vizsgált.<sup>26</sup> E kutatásainak első gyümölcseit, éppen elkészült köteteit szerette volna publikálni, s a lassan folyó kiadási munkálatokkal magyarázta késlekedését. Mint írja, hiába nagy megtiszteltetés a pataki felkérés, legújabb összehasonlító nyelvészeti eredményeit évek óta próbálja közzétenni, de előbb Bécsben, majd Göttingenben, Jénában és Lipszében is hiába házalt a könyvnyomtatóknál. Az elutasítás okai mindenhol a sajátos keleti írásjelek voltak. Bécsben ugyan talált olyan műhelyt, ahol rendelkezésre állottak a szükséges betűk, de ott éppen a keleti nyelvekben jártas mesterember hiányzott.<sup>27</sup> Végül a lipcsei illetőségű Breitkopf műhelye vállalta a nyomtatást, ám azt nem tudja, hogy ő mikorra végez a munkával.<sup>28</sup>

<sup>21</sup> TREKL. A. XXVI. 9455. Az idézetben szereplő személyek: Öri Fülep Gábor (1739–1823) ekkoriban a sárospataki kollégium teológiaprofesszora, 1797-től a tiszáninneri egyházkerület szuperintendense (püspöke). Benedek Mihály (1748–1821) ekkoriban debreceni lelkész és a tiszántúli egyházkerület aljegyzője. 1806-tól haláláig a tiszántúli egyházkerület szuperintendense.

<sup>22</sup> TREKL. A. XXVI. 9494.

<sup>23</sup> TREKL. A. XXVI. 9595–9596.; A. XXVI. 9520.

<sup>24</sup> August Ludwig von Schlözer (1735–1809).

<sup>25</sup> Ludwig Timotheus Spittler (1752–1810).

<sup>26</sup> TREKL. A. XXVIII. 10.519.

<sup>27</sup> TREKL. A. XXVIII. 10.519.

<sup>28</sup> A szóban forgó munka 1797-ben jelent meg Lipszében *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen* címmel. TREKL. A. XXVI. 9494.

Fél év múlva ismét jelentkezett, ezúttal egyfelől arról tudósított, hogy megjelent a *Magyarische Grammatik* című nyelvtani összefoglalója, másfelől pedig támogatást kért egyházkerületi patrónusaitól a hazatérésének késlekedése miatt kilátásba helyezett helytartótanácsi büntetés alól mentesség megszerzése érdekében.<sup>29</sup> A megszerzett mentesség és újabb engedély birtokában – annak hatályát ezúttal is hónapokkal meghaladva – csak 1798 májusában érkezett haza.<sup>30</sup>

Végül 1798 nyarán tette le professzori esküjét. Jócskán megkésített Patakra érkezése nyomán a különböző tanári posztok és feladatok átcsoportosításával épp Őri Fülep Gábor utódja lett, a teológia és a keleti nyelvek tanítására kapott megbízást.<sup>31</sup> Bodrogparti ténykedésével azonban nem szaporította erlangeni sikereit. Professzori megbízásáról öt éven belül lemondott – rosszakaróinak számával és harciasságukkal magyarázta lépését. Tudományos területen is csalódások sorozatával kellett szembesülnie. Élénk vitába kezdett a magyar nyelv eredetével kapcsolatban, s fiatalkori tanulmányainak és kutatásainak a hatására mindvégig következetesen kiállt a keleti nyelvekkel való rokonság és hasonlóság mellett. A pennaháborúban a kor legtekintélyesebb szakértőjétől, Kazinczytól vereséget szenvedő Beregszásziról ennek kapcsán igaznak tűnik egy több mint százéves értékelés: „*nagy olvasottságú, éles eszű, de egyoldalú képzettségű ember, ama régi jó magyar tudósok egyik tipikus alakja volt, kik nagy tudományukat egy kedves, de alapjában hibás vélemény védelmére pazarolták. A meglepő ismeretek a legnagyobb tévedésekkel jelennek meg nála; mély és igaz szeretet lakozik szívében nyelvünk iránt; hízeleg a nemzeti büszkeségnek, de nem önzésből, hanem meggyőződésből; lényegesebb dolognak tartja a konzervatív hazafiak érzelmeinek és nézeteinek megfelelő irány művelését, mint az újabb nyelvtudományi kutatások eredményeinek figyelembe vételét.*”<sup>32</sup>

Aránytévesztését, pályájának félresiklását furcsa módon javarészt az erlangeni sikerek magyarazzák. A magyar nyelvtudomány akkori kezdetleges állapotában nem számított megvetendő kuriózumnak, ha valaki a magyart a keleti nyelvekkel hasonlította össze. A később meghatározóvá váló finnugor-rokonság elmélete mellett ez az egyik lehetséges út volt sok kérdés megválaszolásához. Beregszászit Erlangenben a keleti (héber, török, perzsa, arab) nyelvek tanulmányozására ösztönözték a helyi professzorok, miközben ezzel párhuzamosan Gyarmathi Sámuel érdeklődését Göttingenben a finnugor nyelvek felé fordították a tanácsadó német tudósok. Beregszászi – kis túlzással – zajos erlangeni sikerei, a munkáját övező, állandóan és különböző formákban megnyilvánuló elismerés (publikációk, tudományos- és közéleti felkérések, személyes kapcsolatok stb.) elősegítette azt, hogy fiatalkori elképzeléseihez mindvégig ragaszkodjon és így hazatérve gyorsan háttérbe szoruljon.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> TREKL. A. XXVII. 9826–9830.

<sup>30</sup> ZSOLDOS, *i. m.*, 142–152.

<sup>31</sup> TREKL. A. XXVII. 9994–9995.

<sup>32</sup> TAKÁTS Sándor, *Irodalmi harcok (1815 után)*, Katholikus Szemle (1892), 85.

<sup>33</sup> KOSÁRY, *i. m.*, 520–522, 590–592.

*Összegzés*

A Sárospataki Református Kollégiumban a 18. század utolsó évtizedeiben és a 19. század első felében katedrára lépő tanárok külföldi tanulmányait vizsgálva arra jutottunk, hogy a professzorok mintegy kétharmada rendelkezett peregrinációs tapasztalatokkal. Ezek a tanulmányutak szignifikánsan hosszabbak voltak, mint amit a térségben aktív kortárs lelkészek a magukénak mondhattak – ily módon a különböző pályákra való felkészülés határozottan differenciálódott ezen a ponton, a tanulmányoknak ezen a szintjén is. E kései protestáns peregrináció egyre inkább német területekre koncentrált. Miközben Göttingen, Erlangen, Bécs egyre sűrűbben szerepelt a felkeresett egyetemek, akadémiák között, a korábban oly hangsúlyos hollandiai peregrináció szinte teljesen elhalt.

Az, hogy minden harmadik pataki professzor külföldi tapasztalatszerzés nélkül léphetett katedrára egyfelől a külföldi egyetemjárás igen leszűkülő lehetőségével magyarázható. Különösen az 1830–40-es években ütközött akadályokba a kijutás, ekkor a pályakezdő tanárok többségének le kellett mondania erről a tanulmányi formáról. Másfelől ugyanakkor feltűnő és elgondolkodtató, hogy a leghíresebb és a kortársak közül leginkább elismert professzorok egyike sem tanult külföldön. Az akadémiai tagságot is megszerző Kövy Sándor, Nyíri István, Erdélyi János és Gelei József példája több, mint jelzésértékű, s további célzott kutatások igényét veti fel.

Mint ahogyan Őri Fülep Gábor és Beregszászi Nagy Pál látszólag párhuzamos peregrinációs sikertörténetével is újabb értelmezési dimenzióra szeretnénk volna felhívni a figyelmet. E két, egyaránt hat esztendeig távol lévő, tudományos ambíciókat tápláló fiatalember működése nagyszerű visszhangra talált külföldi tanulmányainak helyszínén. Őri Fülep Gábor mindezt a szakirodalomban sokszor leírt modell szerint tudta kamatoztatni, s pályája a sárospataki kollégium meghatározó professzoraként és a tiszáninneni egyházkerület szuperintendenseként kiteljesedett. Beregszászi Nagy Pál viszont épp a németországi ösztönzők, támogatások hatására is vakvágányra került, s pályája néhány év múlva dicstelen véget ért. Bátran feltételezhetjük, hogy kudarc története nem egyedülálló – művelődéstörténet-írásunk egyik feladata lehet e kudarcok példáinak feltárása, s tanulságaik összegyűjtése.